

відшкодування заподіяних злочинами збитків, використання можливостей різних структур громадянського суспільства. Виходячи з цього, у перспективі наукові дослідження сектора мають бути спрямовані на:

– поглиблене, системне, міжгалузеве вивчення факторів, які знижують ефективність заходів протидії злочинам у сферах економіки і службової діяльності;

– теоретичну розробку проблем економіки правоохоронної і правозастосовної діяльності у сфері попередження злочинності: фінансового, матеріально-технічного, інформаційного, наукового та іншого її забезпечення;

– економіко-правовий аналіз діяльності існуючої системи контрольно-ревізійних органів і їх ефективності у сфері попередження економічних злочинів;

– теоретичну розробку проблем правового забезпечення, управління, прогнозування, планування, координації системою попередження злочинів;

– комплексний аналіз ефективності профілактичного напрямку нормативно-правового регулювання в різних галузях господарської діяльності;

– дослідження проблем участі громадськості в попередженні злочинів у сфері економіки, розвитку системи громадського контролю за діяльністю правоохоронних і правозастосовних державних органів, формування антикримінальної свідомості.

Характер наведених основних перспективних напрямків дослідження, складність проблем, які мають бути розроблені, обумовлюють необхідність аналізу достатньо широкого кола інших питань, пов'язаних з удосконаленням системи, розробкою загально-соціального і спеціально-кримінологічного попередження злочинів у сфері економіки. Здійснення зазначених досліджень сприятиме підвищенню рівня наукового забезпечення протидії злочинам у сфері економіки.

Рекомендовано до опублікування сектором вивчення причин злочинності ІВПЗ АПрН України (протокол № 6 від 31 березня 2005 р.).

Рецензент — доктор юридичних наук, професор В. В. Голіна

**В. В. Голіна, д-р юрид. наук, професор,
завідувач сектора попередження злочинності
серед неповнолітніх та молоді.
Інститут вивчення проблем злочинності
АПрН України**

АКТУАЛЬНІ КРИМІНОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ ЗЛОЧИННОСТІ

У 1995 році в Інституті вивчення проблем злочинності Академії правових наук України був створений сектор, завданням якого стало вивчення фундаментальних кримінологічних проблем сучасної злочинності в Україні, зокрема злочинності серед неповнолітніх та молоді.

Слід зазначити, що до здобуття Україною самостійності фундаментальні кримінологічні дослідження в країні майже не здійснювалися. Це пояснюється низкою причин, але головною була відсутність науково-організаційної бази, відповідних кадрів, досвіду проведення широкомасштабних досліджень. Зі створенням ІВПЗ АПрН України (до речі, першого кримінологічного інституту в країні) і відповідних його підрозділів з'явилася можливість провести ряд теоретико-прикладних досліджень найбільш актуальних проблем сучасної злочинності в Україні.

Першим фундаментальним дослідженням сектора попередження злочинності серед неповнолітніх та молоді, згідно з постановою Президії Академії правових наук України від 28 січня 1998 року № 13/2, стало дослідження за темою: «Сучасні проблеми насильницької злочинності проти особи та її попередження», розраховане на два роки (науковий керівник теми — доктор юридичних наук, професор В. В. Голіна, виконавці — молодші наукові співробітники С. Ю. Лукашевич і О. Ю. Юрченко).

Перед дослідниками постало складне питання вибору аспекту дослідження, оскільки насильницька злочинність проти особи — це кримінологічне поняття, яким охоплюються як безпосередні злочини проти життя та здоров'я особи, так і інші насильницькі злочини, зокрема хуліганство і зґвал-

тування. Виходячи з того, що генеза цих злочинів нетотожна, а головне — заходи їх попередження різні за природою, дослідники вирішили дослідити найбільш суспільно небезпечні тяжкі (за КК України 1960 року) насильницькі злочини проти життя та здоров'я особи, а саме: умисне вбивство і тяжкі тілесні ушкодження. Кримінологічна характеристика, а надалі і попередження цих злочинів мають багато спільних рис, що дає змогу розглядати їх разом.

Результати вивчення умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень свідчили як про певну стабільність їх основних структурних показників в Україні за багато років, так і про несприятливі тенденції в кількісних і якісних показниках цих видів злочинів. Загальна кількість зареєстрованих умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень в Україні, починаючи з 1988 року, неухильно зростала: 1988 рік — відповідно — 2016; 4241; 1996 рік — 4896; 8496 злочинів. Наявність латентної злочинності дещо збільшувала ці показники.

З метою отримання емпіричних даних про характер стосунків злочинця і потерпілого, конкретні життєві ситуації, що передували (і передують) вчиненню зазначених злочинів, їх мотивації, було проведено за спеціально розробленим фахівцями сектора спеціалізованим питальником вивчення 550 архівних кримінальних справ за 1995 — 1997 роки, розглянутих судами України. Крім того, досліджувалась особливість насильницької злочинності в місцях позбавлення волі кількох областей та роль віктимної поведінки потерпілих і жертв у вчиненні тяжких насильницьких злочинів. Отримані дані були згруповані у зведену таблицю вивчення кримінальних справ, що дало змогу їх проаналізувати і одержати певні наукові висновки.

Підтвердилася висунута дослідниками гіпотеза про переважно сімейно-побутовий і ситуаційно-дослідний характер умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень. Найбільша кількість злочинів вчиняється під час сварок, конфліктів, які переходили у взаємні образи і бійки. При цьому основою кримінологенної поведінки і злочинця, і потерпілого були побутові взаємини, оскільки переважна більшість вбивств і тяжких тілесних ушкоджень вчинялася у квартирі, будинку, дворі, гуртожитку, біля розважальних об'єктів, ларків тощо. Близько 80% зазначених злочинів скоювалося у вечірні та

нічні години, під час зловживання спиртними напоями, шляхом заподіяння потерпілому і жертві побоїв руками і ногами, побутовими предметами, кухонними ножами (кожне друге вбивство і кожне п'яте тілесне ушкодження) та іншими речами. Ці злочини, як правило, учиняються в умовах конфліктної (сталої чи періодичної) конкретної життєвої ситуації (часто алкоголізованої), вчиняються несподівано, при раптовому розвитку подій, коли винні не мають часу для їх осмислення і оцінки обстановки, коли вибір лінії поведінки відбувається виключно на емоційній основі.

Дослідженням було встановлено, що найбільш криміногенними верствами населення є некваліфіковані робітники, безробітні, що у всій масі злочинців становили в середньому понад 70%.

Поглиблене вивчення насильницької злочинності, у тому числі і в місцях позбавлення волі, а також віктимної поведінки жертв і потерпілих показало: майже $\frac{2}{3}$ з них перебували з майбутнім злочинцем у напружених стосунках у сім'ї, між сусідами, знайомими, випадковими особами, засудженими тощо, що зрештою і сформувало рішучість вчинити злочин.

Було отримано багато інших цікавих і практично корисних — з точки зору перспектив боротьби з тяжкою насильницькою злочинністю проти життя та здоров'я особи — даних, які певною мірою лягли в основу низки статей фахівців сектора, звітів, інформаційних листів до правоохоронних органів України (В. В. Голіни, С. Ю. Лукашевича, О. Ю. Юрченко «Основні кримінологічні риси тяжкої насильницької злочинності проти особи та її попередження» // Питання боротьби зі злочинністю: Зб. наук. праць. — Х.: Право, 2000. — Вип. 4. — С. 3–48).

Дослідження навело на думку, що перспектива успіху боротьби з насильницькими злочинами проти особи передусім невіддільна від зниження рівня насильницьких побутових злочинів, частоти криміногенних конфліктів у сім'ї, у міжособистих взаєминах з сусідами, близькими, знайомими тощо. А це, у свою чергу, залежить від правового забезпечення попередження насильства в сім'ї. Відтак виникала початкова потреба створення відповідного законодавства, яке за-

безпечувало б державні суб'єкти боротьби зі злочинністю правом втручання в розвиток сімейно-побутових конфліктів і попередження насильства. Професор В. В. Голіна увійшов до творчого колективу, який підготував проект закону «Про попередження насильства в сім'ї». Він був прийнятий Верховною Радою України 15 листопада 2001 року, що посприяло зниженню рівня сімейного насильства.

Крім того, результати дослідження стали основою для написання і подальшого захисту кандидатських дисертацій молодших наукових співробітників сектора С. Ю. Лукашевича і О. Ю. Юрченко, відповідних розділів підручника для студентів юридичних вищих навчальних закладів «Кримінологія. Загальна і особлива частини» (Х.: Право, 2003), науково-практичного коментарю до Закону України «Про попередження насильства в сім'ї», проведення міжнародних науково-практичних конференцій, видання збірників наукових праць за їх матеріалами, пропозицій і рекомендацій щодо попередження насильницької злочинності в Україні тощо.

Продовженням попередньої тематики стала по суті вельми актуальна для сучасної України фундаментально-прикладна тема наступного дослідження сектора — «Кримінологічна характеристика злочинів, що посягають на особисту волю людини, та їх попередження», яка була затверджена постановою Президії АПрН України від 3 березня 2000 року № 4. Наукове дослідження передбачало кримінологічний аналіз і характеристику окремого розділу Кримінального кодексу України 1960 року, що містив низку статей, згідно з якими встановлювалася відповідальність за злочини проти особистої волі людини. Вказані злочини, зокрема незаконне позбавлення волі людини, викрадання та підміна чужої дитини, торгівля людьми та ін., становлять соціальну небезпеку, деякі з них мають значну латентність, організований характер, негативно впливають на соціально-психологічний клімат у суспільстві, на свідомість людей. За цих обставин унеможливується використання у повному обсязі громадянами своїх конституційних прав, окрім того, виникає почуття психологічного дискомфорту. Усе це, зрештою, призводить до соціального відчуження, недовіри до держави, уряду, правоохоронних органів, які не здатні повністю виконувати свої

функції щодо захисту прав і законних інтересів людини і громадянина.

За спеціальною методикою науковці сектора вперше в Україні здійснили велике фундаментальне кримінологічне дослідження окресленої проблеми, отримали науково значущі дані про основні кримінологічні риси злочинності проти особистої волі людини, особи злочинця і потерпілого, «географію» цих злочинців, зв'язки з організованою та транснаціональною злочинністю. Вони виявили основні причини та умови злочинів проти особистої волі людини і запропонували рекомендації щодо вдосконалення заходів боротьби з ними. Серед них, зокрема, такі: захист і надання всебічної допомоги потерпілим від злочинів шляхом організації через засоби масової інформації регулярного інформування населення про наявні факти вчинення злочинів, про типові дії злочинців, усунення зайвої віктимності, виготовлення і розповсюдження серед населення віктимологічних пам'яток перестороги про те, як уберегтися від злочинних посягань та не стати потерпілими, кримінальне переслідування злочинців, активізація законодавчої роботи та багато іншого.

За результатами дослідження авторським колективом (професори В. І. Борисов та В. В. Голіна, кандидат юридичних наук В. С. Батиргарєєва) був написаний науково-практичний посібник «Злочини проти особистої волі людини та їх попередження», проведена міжнародна науково-практична конференція, яка зібрала багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених, за матеріалами конференції виданий збірник наукових праць, надрукована низка статей, зокрема статті В. В. Голіни: «Кримінологічна характеристика злочинів, пов'язаних з незаконним позбавленням волі і викраданням чужої дитини (статті 123, 124 КК України)» // Питання боротьби зі злочинністю: Зб. наук. праць. — Х.: Право, 2001. — Вип. 5. — С. 3–32; В. В. Голіни, В. С. Батиргарєєвої «Щодо детермінації незаконного позбавлення волі або викрадання людини» // Питання боротьби зі злочинністю: Зб. наук. праць. — Х.: Право, 2002. — Вип. 6. — С. 77–86 та ін. У правоохоронні органи республіки були надіслані рекомендації щодо вдосконалення протидії вказаній злочинності і правового забезпечення.

Результати проведеного дослідження стали також підґрунтям розробки, за дорученням Міністерства юстиції України, Проекту заходів, спрямованих на формування у громадян антикримінальної культури, поширення знань і навичок, необхідних їм для того, щоб не стати жертвами злочинних проявів насильницького і корисливого характеру, запобігання необережним злочинам (п. 110 Комплексної цільової програми профілактики злочинності на 2001–2005 роки). Творчим колективом учених (академік АПрН України В. І. Борисов, член-кореспондент АПрН України В. В. Голіна (керівник проекту), кандидати юридичних наук В. С. Батиргареєва та Б. М. Головкін) такий проект Плану заходів був підготовлений, схвалений Міністерством юстиції України і направлений до Кабінету Міністрів України для прийняття відповідної постанови.

Паралельно з проектом Плану заходів, як прикладна їх частина, було розроблено 10 віктимологічних Пам'яток для населення (автори: професор В. В. Голіна, кандидати юридичних наук В. С. Батиргареєва та Б. М. Головкін, заступник Міністра юстиції України, заслужений юрист України Л. М. Горбунова), які були опубліковані окремою брошурою під загальною назвою: «Як не стати жертвами злочинних проявів насильницького і корисливого характеру»: Пам'ятка для громадян. Розробники: В. В. Голіна та ін. (К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. — 48 с.) Розповсюдження таких пам'яток серед широкого кола громадян безумовно є кроком уперед на шляху впровадження в Україні віктимологічної профілактики злочинності.

Рекомендовано до опублікування відділом загальної теорії кримінології та кримінологічних досліджень ІВПЗ АПрН України (протокол № 2 від 13 квітня 2005 р.).

Рецензент — доктор юридичних наук, професор О. Г. Кальман

**О. В. Сердюк, канд. філос. наук,
доцент, завідувач лабораторії соціології
та порівняльного правознавства.
Інститут вивчення проблем злочинності
АПрН України**

СОЦІОЛОГІЧНИЙ ТА ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ ПІДХОДИ В ДОСЛІДЖЕННІ ПРОБЛЕМ ЗЛОЧИННОСТІ

Злочинність є складним соціальним явищем, дослідження якого передбачає використання різних пізнавальних засобів, що має забезпечити всебічне відображення цього феномена та його взаємозв'язків із суспільним середовищем. Традиційно ця проблема реалізується як через внутрішні взаємозв'язки наукових дисциплін кримінально-правового циклу (передусім, науки кримінального права, кримінології, криміналістики, кримінального процесу), так і через звернення до теоретико-методологічних надбань інших наук. В основу такої взаємодії досить часто буває покладено застосування підходів, які вироблені іншими соціальними науками і «адаптовані» до завдань науки правової¹. Найбільшого значення набуло застосування соціологічного та порівняльного (порівняльно-правового) підходів. Саме ці підходи в їх єдності та взаємодії забезпечують вирішення теоретичних та практичних завдань підвищення ефективності протидії злочинності в сучасних умовах, коли її суспільна обумовленість ускладнюється і зростає потреба в гармонізації національних соціально-правових засобів протидії злочинності, оскільки відбувається перетворення злочинності на транснаціональний феномен.

Створення лабораторії соціології та порівняльного правознавства в галузі боротьби зі злочинністю мало забезпечи-

---

¹ Див.: Сердюк О. В. Взаємодія соціологічного та юридичного підходів у сучасному правознавстві // Методологічні проблеми правової науки: Матеріали міжнародної наукової конференції. — Х.: Право, 2003. — С. 134.